

GULYÁSNÉ GÖMÖRI ANIKÓ

Gázgyári alkalmazottak élet- és munkakörülményei a fővárosban

A közlemény áttekintést nyújt a gázgyári munkások és alkalmazottak élet- és munkakörülményeiről a megalakulástól (1855) a 21. századig. A történet 7 részre tagozódik: 1. Az első gázművek szociális intézkedései (főleg lakásépítés) az I.világháborúig; 2. Az Óbudai Gázgyár megalakulása és a szociális intézményrendszer: lakótelepek, természetbeni juttatások és ingyenes orvosi ellátás; 3. Kulturális intézmények a dolgozók számára a két világháború között; 4. Szervezeti változások a II. világháború idején; 5. A Gázművek és a terveződés: szervezeti változások, teljesítmények elismerése, szociális ellátottság; 6. A földgáz kora: nagyobb követelmények a munkások és alkalmazottak szakképzettsége terén; 7. Rendszerváltás és privatizáció.

A SZOCIÁLIS INTÉZMÉNYEK AZ ÁLTALÁNOS OSZTRÁK LÉGSZESZTÁRSULATTÓL BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS GÁZMŰVEI-IG

Budapest gázellátását 1910-ig a Triesztben bejegyzett *Általános Osztrák Légszesztársulat* biztosította, mely az 1855-ben tartott versenytárgyalás győzteseként kapott erre megbízást Pest város hatóságától. 1856-ra fölépítette az első légszeszgyárat *angol minta szerint* a mai Köztársaság téren, és az év decemberében megkezdte a gázszolgáltatást. A vállalatot a főleg bécsi és trieszti tagokból álló konzorcium vezetője, JOSEF MAYER-KAPFERER irányította, a műszaki vezető LUDWIG STEPHANI volt.

Az akkori munkakörülményekről csak annyit tudunk, hogy a kemencék kiszolgálását kézi erővel végezték, nem voltak gépi szállítóberendezések, a kokszt és a szén mozgatása szintén manuálisan (kézi taligákkal) folyt. Az évek során ez a helyzet semmit sem változott. A munkások elégedetlenek voltak a gyárban uralkodó nehéz munkakörülményekkel, az alapvető gépesítés bevezetésének hiányával, a munkabér emelésének elmaradásával, és a 9 órás munkaidő be nem tartása miatt. A 19. század végén a gyár munkásai szakszervezetbe tömörültek. Az első nagyobb méretű szervezett gázgyári sztrájk 1905. május 23-án és 24-én volt.

A sztrájk kihirdetése után a vezetőség a sztrájkolókat ellen gyalogos és lovas-rendőröket hívott a gyár területére, a Józsefvárosi Gázgyár kapuit bezárták, hogy a bent lévőket munkára kényszerítsék. Ennek ellenére a munkások kitartottak. Az igazgatóság végül kénytelen volt engedni a követeléseknek. A munkások a szerződésben elérték a 25%-os béremelést, félórával csökkentett munkaidőt, túlóra esetén 25%-os túlóradíjat, korpótléket, és a szervezkedési jog gyakorlásának engedélyezését, továbbá a Magyar Vas- és Fémmunkás Szövetség legalitását.

Az első gázgyárban a szociális ellátás elsősorban a tisztviselők és munkások lakáshoz juttatásában nyilvánult meg. A gyárterület déli részére épültek a lakások. A munkás lakóházak földszintes sorházak voltak. Az egyszerű homlokzatú házakban szoba-konyha és kétszoba-konyha lakások voltak. 10 földszintes házban 89 szoba, 49 konyha, két vendéglő, egy bolt és 24 raktárhelyiség volt.

A tisztviselőknek is építettek lakóházakat, ezek emeletesek voltak és a tér felé néztek. Az igazgatói lakást eredetileg az igazgatósági épület emeletén helyezték el, az irodákat a földszinten.

Az 1900-as évek végén a légszesz magántársulat tartott attól, hogy a városnak már nem érdeke a lejárt szerződés meghosszabbítása, ill. megújítása, a szükséges beruházásokat és fejlesztést elmulasztotta, a gyárak elavult berendezéseit nem újította fel. A félelem jogos volt, mert a gázgyárakat 1910 decemberében megváltották. A gyárak munkáslétszáma ekkor 750 fő volt. A gázművek felvette a *Budapest Székesfőváros Gázművei* nevet. A Fővárosi Gázművek megalakulása után a válnalat élén a vezérigazgató állt, akit a polgármester nevezett ki. Az első vezérigazgató DR. HELTAI FERENC volt (1910- 1913).

AZ ÓBUDAI GÁZGYÁR ÉS SZOCIÁLIS INTÉZMÉNYEI

Az *Óbudai Gázgyár*, az első községi gázgyár 1913-ban épült fel, és rá egy évre BÁRCZY ISTVÁN polgármester ünnepélyes keretek között felavatta. Az új gázgyár bemutatásakor a polgármester hangsúlyozta, hogy a székesfőváros – költségeket nem kímélve – valóságos mintatelepet létesített, amely egyik büszkesége lett Budapest kommunális politikájának.

A gázgyár építésével egyidejűleg két lakótelep épült, a „belső lakótelep”, a tisztviselők részére az üzemi épületektől délre, a munkások számára pedig a „külső lakótelep” a gyár szomszédságában. A belső lakótelepet REICHL KÁLMÁN tervezte. Ez 9 lakóházból állt, 17 lakással. A külső lakótelepet ALMÁSI BALOGH LÓRÁND tervezte. Itt több mint száz, egy-, két- és háromszobás lakást adtak át a dolgozóknak.¹ Aki lakást kapott a telepen, nagyon elégedett volt, mert a budapesti lakásviszonyok rosszak voltak. Magasak voltak a lakbérek, működött a lakbéruzsora. A munkásnak a fizetéséből ágybérletre, a szakmunkásnak szoba-konyhas lakásra tellett. A lakótelepen a lakásokon kívül kiszolgáló egységeket is építettek: vendéglőt, fűszerüzletet, élelmiszer üzletet, borbélyműhelyt, munkáskaszinót, postát, legényszállót és óvodát nagy játszótérrel. A legényszállóban 32 hálófülke volt.² A szállóban a munkásoknak kialakítottak ebédlőt, olvasó- és társalgó helyiséget, zuhanyzókat és kádfürdőt, forgószínpados színháztermet.

A munkás (külső) és tisztviselői (belső) lakótelepet eleve nem egységes kolóniának szánták.

A lakbérek mutatják a lakások nagyságrendi, színvonalbeli különbözőségeit. A gyárvezető lakásának éves lakbére 1500 korona volt, a többi lakásé minőségtől, helytől függően 1200, 800, 600 és 400 korona. Minden lakásban volt vízvezetékes WC, de a kisebb munkás-lakótelepi lakásoknak nem volt fürdőszobája. Az ott lakók számára fürdőházat építettek kádakkal, zuhanyzókkal. Színvonalasan, komfortosan alakították ki a háromszobás nagy lakásokat, a lakásokhoz fürdőszoba is tartozott.

Az épületeket gondozott, barátságos park övezte, sok fával és virággal.

1914-ben további munkáslakások felépítéséhez kértek engedélyt, hogy a gyár minél több munkása lakjon munkahelye közelében. Az 1915. évi igazgatói jelentésben olvasható az a terv, hogy lehetőleg minden gázgyári munkás rendelkezzen lakással, azonban a világháború kitörése miatt ennek biztosítása elmaradt.

A szociális ellátás további magas szintjét mutatta, hogy a gyári telepen élők a kokszot és a gázt a világításhoz, fűtéshez és főzéshez ingyen kapták, másoknál az a család kapott ingyen kokszot, melynek legalább 2 tagja dolgozott a Gázműveknél. A Gázművek fizette dolgozói után a lakbér, a kereseti adó, a jövedelemadó és a rokkantadó egy részét. A gyárvezetőség gondoskodott arról, hogy a munkások szolgálati beosztásuktól függően kapjanak egyenruhát, bundát, esőköpenyt, cipőt. 1913-tól a gyár ingyenes orvosi kezelést biztosított dolgozói számára.

A Óbudai Gázgyár jóléti és szociális intézkedései arra szolgáltak, hogy a lakótelepiek minél otthonosabban érezzék magukat, erősítsék a gyárhoz való érzelmi kötődésüket. A többi telephely esetében pedig az volt a cél, hogy csökkentse az elvándorlást.

Óbudán a munkakörülmények is alapvetően eltértek a magánvállalat által üzemeltetett kis gázgyárakétól. A korszerű, nemzetközileg is elismert technológiával és berendezéssel felszerelt új közési gyárban a munkások helyzete sokkal jobb volt. Az addig kézi erővel végzett, nehéz fizikai munkát igénylő veszélyes termelési folyamatokat, ahol lehetett, gépesítették. Ilyen volt a szén és a kokszt gyáron belüli mozgatása, szállítása. A vasúton érkező szenet kocsibuktató segítségével ürítették ki a vagonból. A kamrák ürítését is gépek végezték.

A gázgyárba való bekerüléshez ún. protekció rendszert alakítottak ki. Ez azt jelentette, hogy előnyt élvezhettek azok, akiknek valamelyik családtagja már a gázgyárban dolgozott. A vállalatvezetőség nem titkolt szándéka volt, hogy gázgyári dinasztiákat hozzon létre, ami állandóságot, megbízhatóságot, barátságos légkört biztosított számukra.

A GÁZGYÁRI DOLGOZÓK SZOCIÁLIS ELLÁTOTTSÁGA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

1934-ben a súlyos gazdasági helyzet következtében sok lett a munkanélküli, a bérek alacsonyak voltak, emiatt egyre több volt a sztrájk az országban. A gázgyárban még idejében korrigálták a dolgozók munkaidejét és rendezték jövedelmüket, hogy nehogy a sztrájk miatt leálljon a termelés.³ 1936-ra tarthatatlanná vált az addig használt 35 fokozatú fizetési rendszer. Az átláthatatlan szerkezetből új szervezeti tagozódást dolgoztak ki a vállalatnál, ami a „status” elnevezést kapta, és még 1945 után is érvényben maradt. Szerkezete egyszerűbb, áttekinthetőbb lett mind a munkavállaló, mind a munkaadó számára. A státusbeosztás figyelembe vette a férfi alkalmazottak képzettségét. Hibája, hogy rugalmatlan volt, ami hosszú időre beszűkítette az embereket. A szervezeti tagozódásban a nők alul maradtak, végzettségüket – ha volt – alig számították be. Munkájukat behatárolt területeken végezheték.

E szervezeti tagozódás hatására a fizikai és szellemi munka mereven elkülönült. Kemény munkával azonban fizikai munkás is kerülhetett státusba, feltétele a hosszú, 20-25 szolgálati év megléte volt. Elérése megbecsülést, tiszteletet váltott ki a munkatársak és vezetők körében, amelyet anyagilag is honoráltak.

A gázgyárban a dolgozók létszáma a 30-as években folyamatosan nőtt: 1933-ban 2277 fő, 1936-ban 2313 fő, majd 1939-ben 2608 fő volt.

A gázművek vezetősége törekedett arra, hogy alkalmazottai a munkaidőn túl is együtt maradván, hasznosan töltsék szabadidejüket.

1921-ben megalakult a *Székesfővárosi Gázművek Dal- és Önképzőköre*, az elnöki posztot maga a vezérigazgató vállalta el. Az *Óbudai Gázgyárban* 3000 kötetes *munkáskönyvtár*at hoztak létre a *Jóléti épület* felső szintjén.

1923-tól az ugyanebben az épületben kialakított színházteremben már nemcsak az ének-kar, hanem az 1924-ben összeállt önképzőkör zenekara és az amatőr színészek csoportja is fellépett. Sikerüket jelzi, hogy pár éven belül a színészeknek 22, a dalárdának 74 tagja lett. Magas szintű teljesítményüket országos versenyeken is elismerték. 1933-ban a *Magyar Műkedvelők Országos Szövetségének versenyén* a színjátszók a zenekarral az első helyezést érték el, a dalárda pedig az országos dalversenyen második díjat nyert. Néhány *sportszakosztály* kialakítására is alkalom nyílt.

SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK A II. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Magyarország belépése a II. világháborúba a gázgyár működését is nehezítette. Sok dolgozót hívtak be katonának, emiatt megcsappant a szakmunkások száma. Helyettük képzetlen munkásokat vettek fel, illetve munkaszolgálatosokat vezényeltek ide, hogy ne álljon le a gáztermelés.

Ráadásul ekkor merült fel a *Fővárosi Elektromos-, a Víz- és a Gázművek* egyesítésének igénye.

1941-ben elkészült a közös körzeti irodák terve, ami élénk vitát eredményezett a cégek között. Az egyesítést mégis erőltették, elsősorban gazdasági megfontolásokból.

A belügyminiszter kivitelezhetőnek látta a feladatkörök összevonását, ez főleg az adminisztrációs munkát, a pénzbeszedést, a fogyasztás-elszámolási rendszert érintette. Szükségtelennek tartotta azt is, hogy a két világítási vállalat külön-külön körzeti irodát tartson fenn. Az összevonás révén pedig mind a személyi, mind a dologi kiadásokban jelentős megtakarítást remélt elérni. 1942-ben a három vállalatnak (Víz-, Gáz-, és Elektromos Művek) központi vezérigazgatója lett. A Gázművek vezérigazgatói posztja betöltetlen maradt. A közös irodákat az egyes közművállalatok külön-külön működtették. Az öt egyesített körzeti iroda közül kettő került a Gázművek irányítása alá. Az ellenőrzést és az egységes irányítást az Elektromos Művek vezérigazgatója látta el 1944-ig. 1945. októberéig volt érvényben az egyesítés. Az összevonás megszüntetését azzal indokolták, hogy az ostrom után előállt helyzetben az összevont irodák működésképtelenek lettek, ugyanis minden üzem elsősorban a saját szempontjait és pénzügyi érdekeit vette figyelembe.

1945. január 2-án a gázfővezetékét találat érte, a gázszolgáltatás megszűnt. Egy hónapi állás után a szovjet parancsnokság engedélyt adott a termelés megindítására. A munkások nehéz körülmények között dolgoztak, mert az ostrom zavaros időszaka alatt sok szerszám eltűnt, géprészeket rongáltak meg. Március végére sikerült folyamatossá tenni a termelést. A dolgozók maguk közül gyári rendőrséget szerveztek. Megalakult az *Üzemi Bizottság*. Az *Üzemi Bizottság* átvette a vállalat vezetését a Köztársaság téren, az egyes telephelyekre pedig egy-egy megbízottat delegált, aki a központi szervet képviselte és végrehajtotta annak intézkedéseit. Jóléti és fegyelmi bizottságot hoztak létre. A *jóléti bizottság* első teendője az üzemi étkeztetés újraindítása volt. A háború befejezése után, hogy a dolgozók húshoz jussanak, a gyár területén sertéseket hizlaltak, tehenészet működött. 1945-46-ban a nagy infláció miatt gyakran áruval fizették az alkalmazottakat. A fizetéseket kezdetben havonta, majd hetente, a pénz értékének rohamos romlása miatt végül naponként (reggel) adták. 1946. augusztus 1-jétől új pénz: a forint váltotta fel a pengőt, a bérfizetés normalizálódott.

A GÁZMŰVEK ÉS A TERVGAZDÁLKODÁS

1947-ben elkezdődött *tervgazdálkodás* kora. A Fővárosi Tanács tervmegbízottat nevezett ki, aki ellenőrizte, koordinálta a Gázművek és a felettes szervek kapcsolatát. Azonban már a tervidőszak kezdetén, 1947- és 48-ban 13 millió Ft hiány keletkezett az évi költségvetésben. A Gazdasági Főtanács vizsgálata után a polgármester 3-tagú szanálási bizottságot nevezett ki a hiány megszüntetésére, így sikerült az I. hároméves tervet eredményesen zárni.

1949-ben tető alá került a *kollektív szerződés*, amely már pártállami formában szabályozta egyrészt a munkaadó és a munkavállaló, másrészt a dolgozók egymás közötti viszonyát.

Ezekben az években is a gázgyár vezetősége fontosnak tartotta dolgozói munkaidőn túli szabadidős tevékenységének megszervezését. Sok dolgozóját bevonta a *Gázművek Munkás Testedző Egyesületébe*. A régiék mellett új szakosztályokat alapított. Tornász, vadász, evező, asztalitenisz, tenisz stb., szinte a sport minden ágából alakultak csoportok. A horgászatnak is sokan hódoltak, a csepeli Duna-ágban bérelt 2 km hosszú horgászterületen berendezett horgász ház állt rendelkezésre, csónakok várták e sport kedvelőit. A legnagyobb érdeklődést azonban a labdarúgás váltotta ki. Egy-egy meccs alkalmával a szurkolók zsúfolásig megtölték a lelátót. A csapat az NB II-ben, az előkelő 2. helyen végzett. Szakosztálya tartalék és ifjúsági csapattal is rendelkezett.

Ünnepségeken és kulturális rendezvényeken rendszeresen szerepelt az újjászervezett dalárda.

A *fehérvárcsurgói üdülőt* 1947-ben szerezték meg a vállalat számára. Üdülővé építették át a *szigetszentmártoni horgásztanyát*, és felújították a népszigeti csónakházat, mely kedvelt hétvégi szórakozó- és pihenőhelyé vált.

A Tanácsrendszer időszakában került sor a vállalat decentralizálására.

1952. január 1-jén a Gázműveket 2 részre osztották: a *Budapesti Gáz- és Kokszművekre*, és a *Fővárosi Gázszolgáltató Vállalat*ra. 1952-ben a Fővárosi Gázszolgáltató Vállalatból újabb üzemet választottak le, a *Gázkészülékgyártó Vállalat*ot. A termelő vállalatot a NIM (Nehézipari Minisztérium) felügyelte, a másik kettőt a Fővárosi Tanács. Öt év múlva a Fővárosi Tanács Végreható Bizottsága belátta, hogy a szétválasztás tévedés volt, és a termelőüzemeket egyesítették a szolgáltató részleggel. Visszaállították a Fővárosi Gázműveket (a készülékeket gyártó egység kivételével) és újból a Fővárosi Tanács felügyelete alá helyezték.

1958-ban a II. hároméves terv végrehajtását kezdték el. E tervidőszak alatt a vállalat háromszor kapta meg az *élizem* elismerést, elnyerte a Kormány és a SZOT Vörös Vándorzászlaját, és a Közmű- és Szolgáltatási Igazgatóság legjobb vállalata címet. Mindegyik kitüntetés indoklásában szerepel a *kiemelkedő újtási tevékenység* elismerése.

1961 januárjától a közvetlen szakirányítást és szakfelügyeletet a Nehézipari Minisztérium vegyipari ágazata látta el.

Az ellenőrző munkát a Népi Ellenőrzési Bizottság végezte. A Gázművek országosan elismerést kapott a *magas szintű szociális ellátottság* terén nyújtott addigi teljesítményeiért.

A FÖLDGÁZ KORA

A földgázenergia térhódítása, a városigáz rendszer átalakítása földgázra megváltoztatta a vállalat arculatát. Az időszak folyamán előtérbe került a gázelosztási és szolgáltatói tevékenység. Tanfolyamok és felsőfokú képzés folyamatos biztosítása elengedhetetlen volt. A 70-es évektől a földgázátállítás a fővárosban megkívánta a jól képzett munkaerőt. Szoros együttműködés alakult ki a *Műszaki Egyetemmel*. Szorgalmazták a műszaki alkalmazottak körében a *gázipari mérnök képzés* megszerzését és a *mérnöktovábbképzést*. A Gázművekhez belépő mérnöknek, mielőtt állandó státuszát elfoglalta, végig kellett járnia Óbudán az összes termelő üzemegységet. A jövő munkaerő-utánpótlása érdekében *ösztöndíj-szerződést* kötöttek. A Rózsa utcai tanműhelyben évente 40-50 fiatal szerzett gázipari szakmunkás képzést.

Az 1984-ben leállított kőszéngáz-gyártás, aztán az 1988-ban befejezett városigáz gyártás nagy változással jártak, ami érintette az Óbudai Gázgyárban a dolgozók többségét. A tömegesen fel szabadult munkaerőt a vállalat más területére kellett irányítani. Egy részüket átképezték, másokat áthelyeztek a földgáz átállítási munkákhoz. A munkaerő-létszám csökkent: 1981-re 2334 fő fizikai munkásból 2173 főre, az összes dolgozót nézve 3121 alkalmazottból 2990 főre.

Az *elváándorlás* egyik oka, hogy a munkaerőpiacon megnőtt a kereslet a gázipari szakemberek iránt, a másik ok, hogy másutt kedvezőbbek voltak a kereseti lehetőségek. 1979-ben a *szolgáltatási és a hálózati tevékenységet különválasztották*. A szervezeti megosztásra a földgázra való átállítás szakmai problémáinak előtérbe helyezése miatt volt szükség, az üzleti tevékenység jelentősége csökkent. Az átállítási munkákat 1982-1989 között a Termelési és Szolgáltatási vezérigazgató irányította, majd 1989-ben megszűnt a Termelő Üzemág, megmaradt létesítményeit a Hálózati Igazgatósághoz rendelték.

A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

1990-től olyan átalakulás indult el, amely a Fővárosi Gázműveknek a piaci helyzethez való jobb alkalmazkodását, takarékosabb gazdálkodását segítette elő a gázszolgáltatás biztonságának és színvonalának fejlesztése mellett.

A foglalkoztatottak összlétszáma 1991-től folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott, de a létszámon belül a fizikai állománycsoport aránya csökkent. A Gázművek a *privatizáció után* is a lehetőségek szerint igyekezett fenntartani a korábbi szociálpolitikai szolgáltatásait. A kedvezményes

üdültetés, étkezési hozzájárulás általánossá tétele, kamatmentes lakásvásárlási, építési, felújítási kölcsön, sportolási és kulturális lehetőségek támogatása mellett a társaság anyagilag támogatja az önkéntes, kölcsönös kiegészítő nyugdíjpénztári tagságot.

¹ Ripka, 1917, 56-59.

² Vasárnapi Újság, 59, 1912. 2. sz. 23-24.

³ Budapesti Gázművek 100 esztendeje. 41.